

Kotirintamia ja kaukomaita: paikattomuus tilallisen trauman ilmentäjänä suomalaisten ja englantilaisten sotilasten muistoissa

Anna-Kaisa Kuusisto-Arponen

Artikkelissa¹ tarkastellaan paikan ja minuuden välistä eksistentiaalista yhteyttä sotilasten näkökulmasta. Tarkoituksena on vertailla toisen maailmansodan aikana kotimaassaan siirrettyjen englantilaisten kokemushistoriaa samaan aikaan ulkomaille siirrettyjen englantilaisten ja suomalaisten sotilasten kokemuksiin. Erityisesti keskitytään tilallista traumaa ilmentävän paikattomuuden kokemuksen syntyyn ja ilmenemiseen. Sotilasten tilallisuuden kokemisen katkokset sekä lapsuuden elämäkerrallisten muistojen hajanaisuus muodostavat monitahoisen ilmiökentän. Sotilasten tilallisten paikkasidosten tarkastelussa tulee samanaikaisesti huomioida sodan aiheuttama yhteiskunnallinen vaikenemisen kulttuuri, lasten tilallisen hahmottamisen erityisyys traumaattisessa kokemuksessa sekä muistin ja muistamisen fysiologia. Tavoitteena on syventää paikkakokemusten analyysiä monitieteisen tarkastelun avulla yhdistämällä humanistisen maantieteen sekä (neuro)psykologian tutkimustietoa. Artikkelissa kysytään, miten muistojen hajautuminen ja osittainen poispyyhkiytyminen ovat vaikuttaneet sotilasten paikkasuhteen muotoutumiseen? Empiirinen aineisto muodostuu sotilasten haastatteluista ja elämäkerrallisista kirjoituksista. Analyysissä tukeudutaan sisällönanalyysiin, jonka avulla tyyteltään tilallisen trauman ilmenemisen tapoja.

Kokemuksellista muistitietoa toisen maailmansodan ajalta on paljon, mutta pitkään nämä muistot olivat unohdettuja ja hiljennettyjä. Erilaiset kansalliset ja kansainväliset geopoliittiset tilanteet loivat hiljaisuusien muureja sota-aajan kokemusten ympärille. Vasta viimeisten vuosikymmenten aikana kiinnostus toisen maailmansodan muistitietoon on herännyt. Kiinnostuksen kasvaminen on ollut maail-

manlaajuista (ks. esim. Young 1993; Edkins 2003; Till 2005; Fingeroos & Loipponen 2007). Se yhdistyy moneen samanaikaiseen prosessiin: kylmän sodan päättymiseen, erilaisten sota-aajan arkistojen avautumiseen salassapitovelvoitteen lakattua sekä sota-aajan sukupolvien vanhenemiseen.

Sotaveteraanien ja aikuisena sodan kokeneiden lisäksi myös sota-aajan lapset ja nuoret ovat saaneet ääntään kuuluviin. Heidän ko-

kemushistoriansa sodan ajalta pysyi pitkään vaiettuna (Sandelin-Benkö ym. 2006, 181). Tämä johtui osittain lasten aktiivisesta hiljaisuudesta – lapsen ymmärryksestä, ettei asiasta saanut puhua. Samoin lasten kykyä hahmottaa ja taltioida muistiinsa ympärillään tapahtuneita asioita vähäteltiin. Ajateltiin, etteivät lapset voi muistaa eikä heille ole hyväksi muistella näitä asioita. Sota-ajan lapset kuitenkin muistivat ja usein hiljaa yksinään kärsivät näistä hiljennetyistä tuntemuksista ja muistoista. Lasten kokemuksista toisen maailmansodan aikana onkin vasta hiljattain kirjoitettu useita teoksia (esim. Goodman 2005; Gardiner 2005; Laulajainen 2006; Näre ym. 2007, 2008). Samoin yksittäiset henkilöt ja erilaiset vertaisryhmät ovat julkaisseet elämäkerralliseen kerrontaan perustuvia teoksia, joissa käydään läpi sota-ajan lapsuusmuistoja (esim. Foreman 1991, 1997; Kavén 1994/2003; Kuorsalo & Saloranta 2005, 2006; Kymenlaakson Sotalapset 2006).

Käsittelen artikkelissani lapsuutta ja paikan kokemista toisen maailmansodan aikana ja sen jälkeen *sotalasten* ryhmän kautta. Käytän sotalapsi-termiä laajennetussa merkityksessä² viitaten maan sisällä tai toiseen maahan siirrettyihin lapsiin. Sotalapset eroavat muista evakuoituista, koska useimmiten nämä lapset matkasivat ilman vanhempiaan ja heidät sijoitettiin sijaisperheisiin tai lastenkoteihin sotalapsivuosiensa ajaksi. Sotalapsi-ilmiö oli toisen maailmansodan aikana tyypillinen (Salminen 2006; ks. myös Schweitzer & Andrews & Fawcett 1990; Parsons 1998). Termiä (kriegskind tai war child) alettiin käyttää kuitenkin jo ensimmäisen maailmansodan jälkeen (Kavén 1994/2003, 12; Salminen 2006:132–35). Sodan jälkeen esimerkiksi itävaltalaisia ja saksalaisia lapsia siirrettiin kurjien olosuhteiden ja köyhyyden vuoksi naapurimaihin (Kavén 1994/2003, 12). Samoin Espanjan sisällissodan aikana 1936–1939 lapsia siirrettiin muun muassa Ranskaan, Britanniaan,

Belgiaan, Neuvostoliittoon ja Meksikoon (Legarreta 1984).

Erityisen mielenkiintoisen ja poikkeuksellisen Suomen ja Ison-Britannian osalta sotalapseksi lähettämisestä tekee lasten laajamittainen siirtäminen ulkomaille toisen maailmansodan aikana. Analysoin ja vertailin suomalaisten ja englantilaisten sotalasten kokemuksia. Suomalaisia sotalapsia lähetettiin vuosien 1939–1946 välisenä aikana yhteensä noin 70 000–80 000 Ruotsiin, Norjaan ja Tanskaan (Kavén 1994/2003, 15; Knuutila & Levola 2000, 20; Sandelin-Benkö 2004). Englantilaisia sotalapsia siirrettiin samaisena ajanjaksona maan sisällä arviolta 1,5 miljoonaa. Virallisen valtiollisen ohjelman (CORB) kautta sotalapsia siirrettiin ulkomaille, erityisesti Brittiläisen kansanyhteisön maihin (Uusi-Seelanti, Australia, Etelä-Afrikka, Kanada) ja Yhdysvaltoihin. Näitä lapsia oli arviolta noin 2600 (Salminen 2006, 135). Englantilaisten lasten siirrot ulkomaille loppuivat virallisen valtiollisen ohjelman kautta jo syyskuussa 1940, kun sotalapsia ja heidän saattajiaan kuljettanut ”SS City of Benares” -niminen laiva upposi. Arviot muihin maihin lähetettyjen lasten määristä vaihtelevat huomattavasti, koska valtaosa lapsista lähetettiin yksityisesti. Joidenkin arvioiden mukaan englantilaisia lapsia evakuoitiin ulkomaille yhteensä jopa 17 000. (Parsons 1998, 169–171.)

Tilallisuus ja muisti

Tarkastelen artikkelissani sodan aiheuttamaa *tilallista traumaa* (spatial trauma) suomalaisten ja englantilaisten sotalasten kokemuksissa. Tilallisella traumalla tarkoitan minuuden ja eletyn sekä koetun paikan siteiden katkeamista esimerkiksi pakotetun siirtymisen, kuten sodan, vuoksi. Kaikki paikkakokemuksen murrokset eivät suinkaan muotoudu tilalliseksi traumaksi. Tällaiseksi muuttuakseen

tarvitaan merkittävä psyko-fyysinen kokemus, joka taltioituu kehonmuistiin ja tunnemuistoihin. Väitän, että varhaislapsuuden aikana koetut *tilallisuuden kokemuksen* dramaattiset muutokset vaikuttavat pitkäaikaisesti myöhempään elämään. Tämä johtuu erityisesti siitä, että kielenkehittymisen myötä lapsi vähitellen liittää tapahtumia yhteen ja muistaa niitä tietoisina ketjuina. Vasta tämä mahdollistaa aika- ja tilakäsityksen kehittymisen. (Poijula 2007, 70–71.) Sotalapset kokivat tilallisia muutoksia, joiden käsittelyyn heillä ei ollut välineitä eikä voimavaroja. Usein näitä kokemuksia oli vaikea kuvata sanoin. Tästä huolimatta ne kuitenkin taltioituivat kehollisina kokemuksina.

Osoitan empiirisessä tarkastelussani, kuinka monet sotalapset kantavat yhä tilallista traumaa mukanaan. Tilallisen trauman kokemus voi olla myös yhteisöllinen, jolloin se usein kytkeytyy yhteisöllisen identiteettipoliittikan tuottamiseen. Keskityn tässä kuitenkin henkilökohtaisten tilallisten traumojen yhteisiin ilmenemisperusteisiin ja rajaan yhteisölliset identiteettipoliittiset kamppailut tarkastelun ulkopuolelle (ks. esim. Kuusisto-Arponen 2008a, tulossa).

Teoreettiset huomiot tilallisesta traumasta rakennan yhtäältä *paikattomuuden* (placelessness) ja toisaalta *muistamisen* ja *unohtamisen* käsitteistä käytyihin keskusteluihin. Yhdistän tarkastelussani *humanistisen maantieteen* ja *neuropsykologian* tutkimustietoa. Monitieisen teoriakehyksen avulla osoitan paikkatunteen, pakotetun siirtymisen aiheuttaman tilallisen trauman ja muistojen tallentumisen välisiä yhteyksiä. Kysyn, miten sotalapsuuteen liittyvien sosio-spatiaalisten muistojen hajanaisuus ja osittainen poispyyhkiytymisen vaikuttavat paikattomuuden kokemuksen syntymiseen. Kuinka paikattomuuden kokemus ilmenee yksilöiden kertomuksissa ja kokemuksissa? Entä mikä yhteys on sotalasten hajanaisilla muistikuvilla ja esittelemälläni

tilallisen trauman käsitteellä muistin fysiologiassa? Lisäksi tarkastelen, missä kohdin suomalaisten ja englantilaisten sotilasten kokemukset ovat yhteneväiset ja toisaalta millaisia eroja on kotimaansa sisällä siirrettyjen ja ulkomaille lähetettyjen sotilasten tilallisen trauman kokemisessa.

Näihin kysymyksiin vastaan kahden empiirisen aineiston avulla. Suomalaisten sotilasten tilannetta tarkastelen Suomen Akatemian rahoittaman tutkijatohtoriprojektini ”Paikantunnetta etsimässä: Suomen siirtokarjalaisten ja sotilasten kokemuksia” aikana tekemiäni 32 sotalapsen haastatteluista. Nämä haastattelut on tehty vuosina 2005–2007 Pirkanmaalla ja Kymenlaaksossa. Haastateltavien tunnistetiedot on poistettu aineistosta, vain ikä ja sukupuolietiedot ilmoitetaan analyysissä.

Englantilaisten sotilasten kokemuksia analysoin kirjallisiin lähteisiin perustuen. Englannin sisällä siirrettyjen lasten kokemuksia analysoin teoksen *”Good night children everywhere. Memories of Evacuation in the World War II”* avulla. Vuonna 1990 julkaisutussa kirjassa on 80 tarinaa Lontoon evakuoinnista. Näistä 14 on aikuisena pienten lasten kanssa evakuoitujen tarinoita ja kolme sijoitusperheiden kertomuksia. Mukana analyysissä on yhteensä 63 lontoolaisen sotalapsen tarina. Näistä tarinoista 61 koskee maan sisällä siirrettyjen lasten ja kaksi muihin maihin siirrettyjen lasten kokemuksia. Sotalapset esiintyvät kirjassa omilla nimillään yhtä lukuun ottamatta. Kyseisen aineiston osalta esitän muistelijan nimen, sukupuolen ja iän, jos se on tarinassa kerrottu.

Englantilaisten lasten siirtoja ulkomaille tarkastelen **Michael Fethneyn** (1990/2000) kirjan: *”The Absurd and the Brave. CORB – The True Account of the British Government’s World War II Evacuation of Children Overseas”* sisältämien evakuointikuvausten kautta. Lähdäaineistona toimiva Fethneyn kirja perustuu lähes 90 evakuoituiden vastaamaan kyselyyn,

jonka teemoista hän kirjoittaa. Kirja sisältää vain poimintoja eri lasten kokemuksista. Täten ei ole mahdollista seurata kaikkien haastateltavien elämäkerrallisia tarinoita kokonaisuudessaan.

Olen analysoinut aineistoa sisällönanalyttisesti etsien suomalaisten ja englantilaisten sotalasten paikattomuuskokemusten yhtäläisyyksiä ja eroja. Aineistolähtöiseen sisällönanalyysiin pohjautuen tuon esille *tilallisen trauman* kokemisen tapoja ja ilmenemismuotoja niin kuin ne sotalasten haastattelupuheissa ja muistelukirjoituksissa ilmenevät (Tuomi & Sarajärvi 2002, 110–115; Latvala & Vanhanen-Nuutinen 2003, 21–43). Vaikka analyysini suuntaa-antavana lähtökohtana on teoreettisesti latautunut paikattomuuden käsite, en ole luonut tästä tiukkaa kategorista lähtökohtaa, vaan olen antanut aineistolle mahdollisuuden puhua. Olen kiteyttänyt tarkasteluni tyyppitelemällä kotirintamalla evakuoitujen ja kaukomaille evakuoitujen lasten tilallisen trauman piirteitä ja ilmene mistapoja.

Paikattomuus

Paikan kokemuksellisen luonteen ja paikan hengen tutkiminen nousi humanistisen maantieteen keskiöön 1970-luvulla (ks. Relph 1976; Tuan 1977). Humanistinen maantiede on käsitellyt muun muassa paikan ja minuuden välistä yhteyttä. Paikattomuuden (*placelessness*) käsite on lähtöisin klassikoksi muodostuneesta maantieteilijä **Edward Relphin** (1976) teoksesta *Place and Placelessness*. Teoksessaan Relph määritteli paikattomuutta paikan erityispiirteiden katoamisen ja samankaltaistuvien maisemallisten piirteiden kautta. Paikattomuus näyttäytyi uhkana merkityksellisten paikkojen kokemukselliselle luonteelle. Relphin teos kiinnittyikin aikakautensa kritiikkiin globalisoitumisen aiheuttamista

muutoksista perinteiselle paikallisuudelle (Kymäläinen 2006, 211). Nykyisin paikan tutkijat ovatkin korostaneet paikan muovautuvuutta ja prosessiluonnetta. Paikkojen muu- tosta ei enää koeta uhaksi merkityksellisten paikkasidosten tai -kokemusten syntyemiselle (Cresswell 2004; Ashworth & Graham 2005; Kymäläinen 2005; Knuuttila & Laaksonen & Piela 2006). Paikkakokemukset syntyvät myös liikkeellä olosta: suhteessa toisiin paikkoihin ja ihmisiin. Tällöin kohteena on kuitenkin paikan olemuksellisen luonteen tarkastelu, eikä yksilön ja paikan eksistentiaalinen suhde, kuten omassa analyysissäni.

Paikattomuutta voidaankin tarkastella myös paikan kokemisen ulottuvuutena. Relphin (1976, 38) mukaan paikkoihin kiinnittyminen ja niihin syvällisten siteiden luominen on tärkeä inhimillinen tarve. Tällöin tarkastelun kohteena ei ole fyysinen paikka, vaan osittain jopa alitajuinen eletyn paikan kokemus. Paikan henkilökohtaista kokemusta eli paikkatunnetta (*sense of place*) voi määrittää paikattomuus. Paikattomuus, kuten paikkatunnekin, muodostuu tiedostamattomissa ja tiedostetuissa paikan kokemisissa (vrt. Relph 1976, 65–67). Paikattomuudesta voi yksilöiden kautta tulla jaettava yhteisöllistä kokemusta ja sitä voidaan myös aktiivisesti tuottaa erilaisissa kollektiivisissa paikkaiden- titeettipyrkimyksissä.

Sotalasten pakotetun siirtymisen luoma tilanne on luonut useita paikan kokemisen katkoksia, jotka näyttäytyvät paikattomuutena. Vaikka nykyinen ymmärrys paikoista kuulumisen kohteina onkin paljon laajakattaisempi, on olemassa tilanteita, joissa nimenomaan liikkeelläolo ja muutos ovat luoneet murtumalinjoja kokemukselliseen paikkatunteeseen. Pakotettu siirtyminen kotoa on yksi tällainen tilanne. Paikkoihin on ollut vaikea kiinnittyä ja kiintyä. Tällä sotalapset ovat suojelleet itseään monissa paikan vaihtumisen tilanteissa. Jos paikan ei anna tulla

osaksi minuutta, ei siitä luopuminen pakon edessä voi haavoittaa itseä (Kuusisto-Arponen 2008a).

Traumaattisessa tilanteessa on tyypillistä, että ihmisen psyko-fyysiset puolustusmekanismit aktivoituvat. Tarkastelenkin paikattomuutta tilallisen trauman aiheuttamana alitajuisena puolustusmekanismina. Vuosien myötä paikattomuudesta saattoi muovautua aktiivinen selviytymiskeino. Selviytymiskeinona paikattomuuden kokemus on leimannut sotilaiden myöhempiä vuosia. Väitän, että kieltäessään paikan ja minuuden välisiä yhteyksiä, sotilapset tulivat kadottaneeksi myös osan itseään, ainakin siltä osin, kun paikkaidentiteetin voidaan katsoa rakentavan minuutta (ks. myös Karjalainen 2006). Näin *tilallinen trauma* alkoi määrittää sotilaiden elämäkerrallista tarinaa siitä, mitä heille sota-aikana ja sen jälkeen tapahtui.

Tilallinen trauma

Tilallisella traumalla tarkoitan minuuden ja paikan välisen herkän yhteyden katkeamista tavalla, joka on alkanut määrittää myös myöhempiä tilallisuuden kokemuksia. Sotilaiden tilallisen trauman syntymiseen (varhais-)lapsuudessa vaikutti usea osatekijä. Sotilapset kokivat useita muutoksia. Jo sodan uhka saati väkivaltaisuuksien kokeminen ovat traumaattisia tapahtumia (Poijula 2007, 39–40). Sotilapset lähetettiin pois tutusta sosiaalisesta ja kulttuurisesta ympäristöstä. Valtaosa sotilaiden matkasi yksin tai sisaruskunnan kanssa. Englantilaisia siviilejä ja alle kouluikäisiä (4-vuotiaita) evakuoitiin myös äitiensä kanssa. Tutun sosiaalisen elämäntilanteen vaihdos yhdistyi pakotettuun siirtymiseen. Näihin liittyviä tuntemuksia oli sotilaiden vaikea käsitellä. Lapset olivat usein sen ikäisiä, että heidän tilallisen jäsentämisen taitonsa oli vasta kehittymässä, koska heidän kielellinen

kehityksensä oli kesken. Oman lisänsä tilallisen hahmottamisen vaikeuteen pakotetun siirtymisen tilanteessa tekivät useat äidinkielen vaihtumiset erityisesti suomalaisten sotilaiden osalta. Tämä tarkoitti sitä, etteivät lapset pystyneet sanallisesti merkityksellistämään, eli kuvailemaan tai kertomaan kokemuksistaan. Eripituisista kielettömyyden ajanjaksoista tuli keskeinen osa tilallisuuden kokemuksesta (Kuusisto-Arponen 2008a).

Sotilaiden kokemushistorian avulla on mahdollista osoittaa tilallisen trauman olevan kiinteässä yhteydessä muistamiseen ja unohtamiseen. Juuri tästä syystä olen päättänyt käyttää tilallisuuden käsitettä tilallisuuden kokemusten katkoksia tarkastellessani. Psykologisessa traumatutkimuksessa muistoilla, ja niiden syntymisen tilallisuudella ja ajallisuudella, on yhteys, vaikka usein traumaattisen tilanteen kokeneen henkilön aktiivisissa muistoissa osa näistä yhteyksistä tuntuu kadonneen tai poispyyhkiytyneen.

Lapsiin ja nuoriin erikoistunut amerikkalainen psykiatri **Lenore Terr** on pitkään tutkinut lasten traumaattisia muistoja, ja sitä mitä näille muistoille tapahtuu lasten aikuisuudessa (esim. Terr 1981, 1994/1997; Terr & Bloch & Michel ym. 1997; Terr & Bloch & Michel ym. 1999). Terr (1994/1997, 10) on ollut kiinnostunut muun muassa siitä, kuinka puolustusmekanismit estävät aikuisia palauttamasta mieleensä jotakin lapsuuden kokemusta. Samoin hän toteaa, että lapsi taltioi traumaattisesta kokemuksesta erityisesti *paikan* ja vaatetuksen (Terr 1994/1997, 72). Paikat taltioituvat muistiin kehollisina ja aistillisina kokemuksina ja myöhemmin juuri erilaiset tilakokemukset voivat mahdollistaa vanhojen muistojen esille tulemisen (ks. myös Terr 1994/1997, 391). Myös muistojen hajanaisuus on tyypillistä trauman kokemuksesta. Puolustusmekanismit ikään kuin painavat alleen traumaattisen kokemuksen. Tällöin muistot tyypillisesti hajanaistuvat trauman

kokemisen ajalta (Terr 2003, 328–329). **Pojjula** (2007, 38–39) korostaa, että nykytietämyksen mukaan traumaattisen stressin seuraukset voivat näkyä lyhyen ja pitkän aikavälin kehityksessä sekä myöhemmässä elämänsäkulussa. Kliiniset tutkimukset sotilapsien sosiaalisesta selviytymisestä osoittavat samansuuntaisen kehityskulun.

Suomalaistutkimuksen mukaan masentuneisuutta esiintyy sotilapsuuden kokeneilla aikuisilla enemmän ja perheen perustamisen käytännöt poikkeavat verrokkiryhmästä (Pesonen & Räikkönen & Heinonen ym. 2007; Pesonen & Räikkönen & Heinonen ym. 2008). Englantilaisten sotilasten osalta tutkimukset ovat ristiriitaisia. Osa tutkimuksista osoittaa, että vielä 67 vuoden iässä on nähtävissä epävarmuutta ihmissuhteisiin sitoutumisessa sekä heikompa psykologista hyvinvointia (Foster ym. 2003). Sen sijaan toiset tutkimukset ovat osoittaneet, ettei englantilaisten sotilasten masentuneisuudessa, ahdistuneisuudessa tai mielenterveydellisissä ongelmissa ole eroja verrokkiryhmään (Tennant ym. 1982; Birchnell & Kennard 1984).

Nämä psykososiaalisen hyvinvoinnin mittarit antavat viitteitä sotilasten pakotetun siirtymisen elämänsäkulullisista seurauksista. Väitän kuitenkin, ettei tilallisen trauman todentaminen onnistu kliinisin mittarein. Kuulumisen tunnetta ja paikattomuuden kokemusta olisi mahdoton mitata luotettavasti ja yhteismitallisesti. Tilallisen trauman pitkäkestoiset seuraukset ovat kuitenkin selkeästi nähtävissä ja tulkittavissa yksittäisten sotilasten kertomuksissa sekä kollektiivisissa muistelukäytännöissä. Paikan ja minuuden kokemusellisuuden tavoittaminen vaatii kulttuuri- ja kontekstisidonnaista lähestymistapaa. Tätä lähestymistapaa tukevat psykologinen traumatutkimus sekä neuropsykologinen tietämys ihmisen muistin lajeista ja muistamisen prosessista. Tilallisen kokemuksen katkoksilla on mielenkiintoinen yhteys episodiseen eli

elämäkerralliseen muistiin (episodic memory) ja tilalliseen muistiin (spatial memory).

Monitieteinen näkökulma muistamisen ja unohduksen dynamiikkaan

Muistamista ja muistelua on tutkittu paljon yhteiskunta- ja humanistisissa tieteissä ilman, että näitä keskusteluja olisi kytketty ihmisen fysiologiaan eli siihen, miten muisti rakentuu ja millaiset tekijät rajoittavat inhimillistä kykyämme painaa muistiin asioita. Yhdistämällä viimeaikaista (neuro)psykologista tutkimustietoa yhteiskuntatieteelliseen muistelututkimukseen on mielestäni mahdollista paremmin ymmärtää, miten sotilasten hajanaiset muistot lapsuudestaan ovat syntyneet. Tarkoitukseni ei ole kritisoida esimerkiksi vahvan jalansijan saanutta muistitietotutkimusta (oral history), liittyhän oma tutkimukseni myös tähän perinteeseen (muistitietotutkimuksesta ks. esim. Perks & Thomson 1998; Fingeroos & Haanpää & Heimo ym. 2006). Hyödyntämällä limittäin näitä tutkimusperinteitä avautuu mahdollisuus tarkastella tilallisen trauman syntymekanismia, elämäkerrallista muistamista ja selviytymismekanismia (tässä tapauksessa erityisesti paikattomuutta) yhtä aikaa.

Sotilasten tilallisen trauman tarkastelussa kietoutuvat yhteen lasten maailman hahmottamisen tapa, sota-aikaisten muistojen tallentuminen ja unohtaminen. Kokemusten ja muistojen jakamisessa puhutun kielen rooli on keskeinen. Sen sijaan havaintojen tallentamiseen ei tarvita kieltä. Erilaiset tilallisuuden kokemukset tallentuvat myös kehollisina kokemuksina. Tarkastelen artikkelissani näitä kehollisia ja kerrottuja muistoja.

Vaikka yhteiskuntatieteilijät puhuvat kehonmuistista, on hyvä muistaa, että kokemusten taltioiminen ja myöhempi mieleen

palauttaminen tapahtuu tiettyjen aivorakenteiden yhteisvaikutuksesta. Muun muassa neurologit, psykologit ja neuropsykologit ovat tutkineet muistin syntymistä ja muistiin palauttamisen fysiologiaa. 1900-lukua onkin kokonaisuudessaan pidetty muistitutkimuksen kultaisena aikakautena (Moscovitch & Rosenbaum & Gilboa ym. 2005). Sotalasten muistelutyön kontekstissa keskeinen aivojen osa on hippokampus. Hippokampus muodostuu kahdesta hippokammesta, jotka sijaitsevat ohimolohkojen sisäosissa, korvien lähellä. Hippokampuksen ja sitä ympäröivän mediaalisen otsalohkon sekä aivokuoren toiminnallisista rooleista erityisesti kaukaisten muistojen palautumisessa ei vielä olla täysin samaa mieltä (esim. Shimamura, 2002, 61–72). Tiedetään kuitenkin, että hippokampuksella on keskeinen tehtävä erilaisten muistin ulottuvuuksien integroimisessa ja yhdistämisessä. Samoin sen ajatellaan olevan vastuussa tapahtuman muiston sijoittamisesta aikaan, paikkaan ja kontekstiin (Bremner 2008).

Lisäksi neuropsykologisessa tutkimuksessa on todettu, että ihmisen *tilakokemukset* (spatial memory) syntyvät hippokampuksessa (esim. Rolls ym. 2002; Moscovitch & Rosenbaum & Gilboa ym. 2005). Hippokampus on myös paikka, jossa *episodininen* (episodic memory) eli elämäkerrallinen muisti syntyy. Tilallinen muisti tallentaa yksityiskohtaisia koettuja ympäristöjä (ja tällä on yhteys episodiseen muistiin) ja yleisiä topografisia elementtejä, joiden avulla ihminen pystyy suunnistamaan tilassa. Episodininen muisti sen sijaan taltioi elämäkerrallisia tapahtumia yksilön elämässä. Nämä pitävät sisällään tietoa tapahtuman sisällöstä sekä tapahtuman tilallisesta ja ajallisesta kontekstista. (Moscovitch & Rosenbaum & Gilboa ym. 2005, 39–40.) Sotalasten kerronnassa ja kokemuksissa korostuvat episodisen muistin katkokset erityisesti sotalapsuusvuosien ajalta. Toisaalta tietyt tilallisuuteen liittyvät keholliset koke-

mukset myöhemmässä elämässä saattavat aktivoida pitkään unohduksissa olleita muistoja – aiemmin valkeita ”laikkuja” elämäkerrallisessa tarinassa. Onkin oleellista kysyä, mitä sotalasten muistamisprosesseissa ja muistirakenteissa on tapahtunut?

Kaukaisten, elämäkerrallisten muistojen mieleen palauttamista voivat vaikeuttaa erilaiset muistisairaudet ja onnettomuuden jälkitilat, mutta myös psykologinen trauma. Psykiatri Lenore Terr (2003) on luokitellut lapsuuden traumakokemukset I- ja II-tyypeiksi. I-tyyppin trauma on yllättävä yksittäinen tapahtuma. Tällöin lapsen muistot tapahtumasta ovat yleensä hyvin selkeät ja yksityiskohtaiset ja lapsi etsii jälkikäteen selityksiä, syitä ja käänteikkoja työstäessään kokemaansa. Yksittäisen trauman kokemiselle tyypillistä ovat myös väärin havaitseminen (misperceptions) ja väärin ajoittaminen (mistimings). II-tyyppin traumas- sa lapsi altistuu pitkäaikaiselle tai toistuvalla traumalle. Trauman kokemiseen liittyy tällöin usein kieltämistä, torjuntaa, itsehypnoosia, jopa persoonallisuuden jakautumista. II-tyyppin traumalapset välttelevät usein puhumasta itsettään ja kokemuksistaan vuosikausiin. He myös usein unohtavat osia traumaattisesta tapahtumasta tai saattavat jopa ”kadottaa” kokonaisia segmenttejä lapsuudestaan. Tyypillisempää on muistojen säilyminen yksittäisinä ”laikkuina” kuin yhtenäisinä kokonaisuuksina (Terr 2003, 327–331).

Terrin mukaan on olemassa myös I- ja II-tyyppien traumojen yhdistelmiä. Yhtenä tällaisen yhdistelmätrauman kokijoina voivat olla lapset, jotka menettävät jonkin tärkeän osan elämässään, esimerkiksi vanhempansa tai kotinsa. Tällöin lapset kokevat yksittäisen yllättävän trauman, jonka psykologiset seuraukset kuitenkin jatkuvat läpi koko elämän. Lapset altistuvat pitkäaikaiselle surulle ja menetykselle. Tyypillisiä näille lapsille ovat luonteenpiirteiden muutokset ja turruttamiskeinot, joilla surua yritetään vähentää. Silti

he saattavat säilyttää I-tyypin traumalle tyyppillistä muistamista, kuten selkeitä muistoja, havaintojen vääristymistä ja tapahtuman jälkikäteistä selittämistä. (Terr 2003, 331–332.) Sotalasten tapauksessa kyseessä onkin juuri tällainen traumaluokitusten yhdistelmä, jossa useat kotoa lähdöt ja sosiaalisten suhteiden katkeamiset sekä yksinäisyys vaikuttivat lasten myöhempään elämänkulkuun huomattavasti. Tilallisuuden kokemisen katkokset ja merkittävät yksilölliset ja yhteiskunnalliset muutokset johtivat paikattomuuden leimaamaan selviytymisstrategiaan. Elämäkerralliset muistot ovat fragmentoituneet ja jälkikäteisellä selittämällä sotalapset ovat pyrkineet järjeistämään omia sotalapsuuteen liittyviä kokemuksiaan. Artikkelissani tarkastelen sotalasten tilallisen trauman merkityksiä, enkä ota kantaa yksilötason psykologisiin traumaoireisiin.

Traumamuistot ja selviytyminen

Se, miksi sotalasten on vaikea muistaa joitakin lapsuuteensa liittyviä tärkeitä tapahtumia, riippuu siis trauman syntymekanismista ja sen aiheuttamista selviytymis- ja defenssi-mekanismien käytöstä. Viimeaikainen tutkimustieto on myös osoittanut, että äärimäinen stressitilanne tai trauma voi aiheuttaa jopa pysyviä muutoksia hippokampuksen alueelle (esim. Bremner & Narayan 1998). Posttraumaattisen stressihäiriön (PTSD) esiintyvyys erityisesti sotatilanteissa on yleistä. Kuten psykologi **Kirsi Peltonen** toteaa, vain osalle lapsista sotatrauma aiheuttaa diagnoosikriteerit täyttäviä PTSD:n oireita (ks. Kirsi Peltonen 2008 tässä teemanumerossa). On myös osoitettu, että PTSD-oireet helpottuvat sotakokemusten päätyttyä. Tosin tutkimuksissa on vasta viimeisen kymmenen vuoden aikana todettu lapsuudessa koetun

PTSD:n vaikuttavan aikuisiässäkin. Suomalaisen ja englantilaisten sotalasten osalta ei ole tietävästi tehty PTSD tutkimuksia, mutta suuntaa-antavana voi pitää saksalaisen tutkimusryhmän löydöksiä (Kuwert & Spitzer & Träder ym. 2006). Heidän tutkimuksensa käsitteli toisen maailmansodan aiheuttamaa traumaa ja PTSD-oireita 93 sota-ajan lapsen otoksella. Tutkimus osoitti, että vielä 60 vuotta sodan jälkeen joka kymmenes raportoiti PTSD-oireita.

Monista yhteiskunnallisista ja kontekstuaalisista sekä neuropsykologisista syistä johtuen sotalasten muistikuvat sotalapsivuosilta ovat usein hajanaisia. Sotalapsille tyyppillinen episodisen muistin fragmentoituminen on siis osittain ymmärrettävissä traumaattisten – sota ja kodista poislähtäminen – tapahtumien aktivoimien selviytymis- ja puolustusmekanismien tai jopa muistirakenteiden muutoksina (vrt. Terr 2003, 323). Sotalasten tutkiminen esimerkiksi PTSD-oireiden suhteen sekä kuvantamismenetelmin olisikin mielenkiintoista ja täydentäisi yhteiskuntatieteellistä muistitietotutkimusta sotalasten muistamisen ja unohtamisen dynamiikasta.

Sotalasten kokemusten ymmärtämisen kannalta neuropsykologinen tutkimustieto muistista ja trauman vaikutuksista valottaa kolmea seikkaa. Ensiksi, sotalapsuus voidaan määritellä traumaattiseksi tapahtumaksi. Toiseksi, sotalasten hajanaisten ja unohtettujen muistojen syntymekanismi perustuu osittain lapsuusvuosien traumaattisiin sosio-tilallisiin kokemuksiin. Kolmanneksi, erilaiset kehollliset tunnemuistot ja tilalliset kokemukset voivat painua unohtuksiin, mutta aktivoitua myöhemmin elämässä. Tällainen tahdosta riippumaton muistaminen mahdollistuu muun muassa erilaisten traumasta muistuttavien laukaisevien tekijöiden avulla. Laukaisevia tekijöitä voivat olla muun muassa äänet, hajut, paikat, tunnetilat, liikkeet ja uuden trauman kokeminen. (Bremner 2008.)

Entä millaisin aktiivisin keinoin menneisyyden muistoja voidaan yrittää kutsua esiin ja millaisia rajoitteita muistelutyössä on yhteiskuntatieteellisestä näkökulmasta? Maantieteilijä **Yi-Fu Tuan** (1977/2005, 187) toteaa, että lujittaaksemme tunnetta itsesämme menneisyys täytyy pelastaa ja tehdä saavutettavaksi. Ihmisten inhimillinen tarve on jäsentää menneisyyttään yhtenäisenä kertomuksena (Hänninen 1999, 70; Löyttyniemi 2004, 45; Kaivola-Bregenhøj 2007, 3; Ukkonen 2007, 1). Tuanin (1977/2005, 185–186) mukaan lasten aikakäsitys ja paikka-kokemukset ovat erilaiset kuin aikuisilla. Lapsi kokee maailman paljon aistillisemmin kuin aikuinen. Lapselle aika ei myöskään ”kiidä” eteenpäin, vaan hän ikään kuin seisoo ajan ulkopuolella. Täten erilaiset kokemukselliset ajanjaksot yksilön elämän eri vaiheissa eivät ole vertailukelpoisia toisiinsa nähden. (Tuan 1977/2005, 185.) Aikuisena ei myöskään ole paluuta lapsuuden kokemuksiin sellaisina kuin ne tuona ajanjaksona tapahtuivat. Lisäksi menneisyyteen katsominen sisältää aina jälkikäteen selittämisen ja järjeistämisen.

Erilaiset muistitietohaastattelut toimivat paitsi muistojen tallentamisen välineinä, myös mahdollisuuksina tulkita ja jäsentää omia kokemuksia sekä parhaimmillaan muistaa asioita, jotka ovat pitkään olleet unohdettuina. Myös ”matkanteon muistoesineet” (travelling objects) ovat yksi tapa muistaa ja palauttaa mieleen erilaisia ajanjaksoja ja tilallisia kokemuksia menneisyydestä (ks. esim. Lury, 1997; Sheller & Urry 2006, 218). Muun muassa näitä tapoja olen hyödyntänyt empiirisen aineiston keräämisessä ja tulkinnessa.

Sotalasten kehollisiin ja narratiivisiin muistoihin ja erityisesti tilallisen trauman syntymisen konteksteihin liittyy useita henkilöhistoriallisia, yksilökohtaisia ja yhteiskunnallisia tekijöitä. Näitä ovat lapsen ikä, kielenkehityksen vaihe, mahdollinen äidinkielen vaihtuminen sotalapsivuosien aikana,

sosiaalisen verkoston rooli ja muut sotakokemukset. Nämä tekijät ovat keskeisessä asemassa tilallisen trauman analyysissäni.

Kotirintamia

Englantilaisten lasten siirrot kotimaassa aiheuttivat tilallisen trauman valtaosalle evakoiduista, vaikka evakuoitujen kulttuurisen ja sosiaalisen kontekstin muutos ei ollut yhtä dramaattinen kuin ulkomaille evakoiduilla. Kotirintamalla siirretyt pystyivät käyttämään äidinkieltään, vaikka paikoitellen murre-erot vaikeuttivatkin aluksi kanssakäymistä. Moni maan sisällä evakoiduista sotalapsista matkusti toisen vanhemman tai koululuokkansa kanssa. Samoin monet lontoolaislapset kävivät satunnaisesti lomilla kotona, vanhemmat vierailivat evakuoitupaikoissa ja lapset kutsuttiin tilanteen helpottaessa jopa takaisin kotiin. Uusien pommitusten alettua useat lapset evakuoitiin toistamiseen. Sosiaalisen verkoston rooli sotalapsuuskokemuksen määrittäjänä ja tilallisen trauman ajallisessa kestossa onkin keskeinen (ks. myös Kuusisto-Arponen 2008b). Englantilaislasten kertomuksista esille nousevat myös varsinaisen sotatilanteen aiheuttamat muistot. Kotimaassa sotalapsiksi lähetettyjen lapsuuden muistoja leimaavat tilallista traumaa enemmän väkivallan kokemukset, pommitukset, yölliset hälytykset, kuolleiden näkeminen ja jatkuvassa pelossa eläminen.

Kotimaassa siirrettyjen englantilaislasten tilallisen trauman kokemus voidaan jakaa kahteen kategoriaan. *Ensimmäinen kategoria* sisältää pääasiassa lapsia, jotka evakuoitiin äitinsä tai koululuokkansa kanssa. Näiden lasten kertomuksissa korostuvat tilalliselle traumalle tyypilliset piirteet, kuten *muistojen hajanaisuus ja koti-ikävä*, mutta samalla nämä lapset muistavat paljon enemmän evakuoitajastaan kuin yksin evakoidut lapset.

Tiettyjen *sosiaalisten lähisuhteiden* säilyminen auttoi huomattavasti arjesta selviytymistä ja *tunnesiteiden* ylläpitoa kotiin. Monet lapset kertovat, kuinka he tapasivat toisia evakuoituja lapsia ja leikkivät yhdessä. Näin tarinat ja kuulumisten vaihdot pitivät kotipaikkaa elävästi lasten mielissä. Ensimmäiseen kategoriaan kuuluvien lasten tilallinen trauma oli *lyhytkestoinen*. Kotiinpaluu saattoi joskus tuntua yhtä aikaa ihanalta, mutta ankealtakin, koska Lontoota oli pommitettu voimakkaasti. Kaupungin rakennuskanta oli pahoin vaurioitunut, mutta koti oli aina koti. Evakuoinnin jälkeen nämä lapset pystyivät luomaan jälleen kiinteän suhteen kotiseutuunsa. He eivät muisteluissaan myöskään kerro evakuoinnin vaikuttaneen kielteisesti myöhempään elämäänsä. Sen sijaan sota-aikaiset kokemukset yleensä olivat jättäneet pysyvämpiä muistijälkiä ja tunnemuistoja.

Toinen tilallisen trauman kokemuskategoria viittaa kotirintaman sotalapsiin, jotka matkustivat yksin tai sisaruksen kanssa. Heidän kokemuksissaan korostuvat yksinäisyys ja ilmeinen tilallisuuden kokemuksen katkos. Nämä lapset kertovat muisteluissaan tarkasti erilaisista paikoista, joissa olivat evakuoituina. He esimerkiksi muistavat talot, joissa he asuivat, ja vaatteet, joita heillä oli päällään kulloisessakin tilanteessa. Nämä muistamisen kohteet ovat tyypillisiä traumaattista tilannetta elävälle lapselle. Kuvaukset eletystä arjesta sen sijaan ovat yleisesti ottaen vähäisempiä kuin ensimmäisen kategorian sotalapsilla. Tilallinen trauma näkyi muun muassa tunteista puhumattomuutena ja niiden kieltämisenä. Pikkuveljensä kanssa evakuoitu tyttö kertoo kirjoituksessaan, kuinka hän ”muistaa, ettei asemalaiturilla itkenyt yhtään. Jonkun oli täytynyt tehdä hyvää työtä ’aivopestessään’ minua. Mutta nyt, 50 vuotta myöhemmin vuodatan kyyneleitä, kun kohdistan mieleni takaisin ja muistan (Anita Truman).”

Yksin tai sisaruksen kanssa matkustaneiden

lasten tilallinen trauma oli pitkäkestoisempi kuin ensimmäisen kategorian evakuoituilla. Paikattomuuden ja hämmennyksen kokemukset saattoivat jatkua läpi elämän. Tällaisesta sosio-tilallisesta ajan ja paikan hämmennyksestä kertoo viisivuotiaana veljensä kanssa evakuoitu tyttö:

Monta vuotta sodan jälkeen, kun olin poissa kotoa liian pitkään tai oudossa ympäristössä, minulle tuli yhä outo epävarmuuden ja hämmennyksen tunne. Ihan kuin olisin ollut ’ei kenenkään maalla’, unohdettuna. Nämä olivat tunteita, jotka olivat tulleet minulle niin tutuiksi. Itse asiassa päivän huviretki tai ilta ulkona ystävien kanssa saattoivat joskus olla tarpeeksi laukaistakseen nämä oudot epätodellisuuden ja hämmennyksen tunteet (Pola Haward).

Evakuoidun tytön kokemus ilmentää tyypillistä tilakokemusta, jonka kautta lapsuuden häilyvät kehonmuistot aktivoituvat uudelleen. Nämä muistot eivät tule näkyviin kutsusta vaan erilaisten tilanteiden ja laukaisevien tekijöiden mahdollistamina. Samoin ne näyttäytyvät aina hieman erilaisina riippuen uudelleen kokemisen tilanteesta, koska paluuta alkuperäisiin ajan ja paikan kokemuksellisiin piirtoihin ei ole.

Jonkinasteinen paikattomuuden kokemus on siis yhdistävä tekijä kaikille maansa sisällä evakuoituille englantilaislapsille. Evakuointi ”kotirintamalla”, ja usein vieläpä parinkymmenen tai sadan kilometrin sisällä omasta kodista, merkitsi lasten tilallisessa kokemuksessa kuitenkin lähes samaa kuin heidät olisi lähetetty pois maasta. Fyysinen etäisyys ei ollut ratkaiseva, tätä lapset eivät pystyneet edes hahmottamaan, vaikka se osalle heistä kerrottiinkin. Kuten yksi englantilaislapsi muistelee:

Matka tuntui loputtomalta. Siihen meni koko päivä, vaikka matkaa oli vain hieman yli sata mailia [noin 160 kilometriä]. St. Pancras [juna-asema Lontoon keskustassa, josta matka oli alkanut] tuntui niin kaukaiselta, vuosituhannen päässä ajassa ja tilassa (Englantilainen sotalapsi Allan Burnett, 9-vuotias evakuoinnin aikaan).

Suhteellinen etäisyys kodin ja evakointipaikan välillä oli lapselle ääretön. Koti oli jossakin kaukana ja hän oli poissa kotoa. Lasten oli haasteellista ylläpitää arkista tunnesidettä kaukana olevaan kotipaikkaan. Mukavatkaan evakointipaikat eivät usein muodostuneet pysyviksi kuulumisen paikoiksi. Tunnesiteitä minuuden ja paikan välille saattoi syntyä, mutta kotiinpaluu häivytti nämä jäljet. Myöhemmässä elämässä nämä lapsuuden sota-aikaiset paikkakokemukset näkyivät lähinnä nostalgisina matkoina katsomaan entisiä evakointipaikkoja. Poikkeuksiakin toki oli. Eräs evakuoitu poika kuvailee tunnesiteitään seuraavalla tavalla:

Olin onnellinen päästyäni vihdoinkin kotiin oman perheeni luokse. En voinut koskaan unohtaa niitä kaikkia, joiden luona asuin. Enkä niitä, joiden kanssa leikin ja niitä paikkoja, joita olin nähnyt. Enkä niitä asioita, joita olin oppinut niiden viiden pitkän vuoden aikana, jolloin olin evakuoituna (koululuokan mukana evakuoitu Tony Fawcett).

Tilalliselle traumalle tyypillisesti evakoidut lapset muistivat tiettyjä paikkaan liittyviä kokemuksia ja olivat osittain tai täysin unohtaneet jotkut toiset kokemukset. Evakointikertomukset osoittavat, että lähtemisen ja tulemisen paikat ovat jääneet lasten mieliin. Sen sijaan matkalla oleminen on lähes jokaisella pyyhkiytynyt pois mielestä. Jotkut lapset kuvaavat matkustamista mustana aukkona, josta ei ole mielikuvia. Saapuminen pitkän matkan jälkeen ja sijoitusperheisiin tarjoaminen muistetaan hyvin. Useat englantilaiset lapset kiersivät majoittamistoimiston yhdyshenkilön kanssa ovelta ovelle, kun heitä tarjottiin mahdollisiin sijoituspaikkoihin. Monet vastaanottajat kieltäytyivät tai olivat vastahakoisia ottamaan heitä. Nämä negatiiviset tunnemuistot ovat ensimmäiset selkeät muistikuvat saapumisen paikoista. Tällaiset kokemukset lasten elämässä ruokkivat osaltaan tilallisen trauman syntymistä.

Englantilaiset sotalapset kertovat myös *matkanteon esineistä*, joiden kautta tunnesiteitä ylläpidettiin kotiin tai joissain tapauksissa myös evakointipaikkaan. Tällaisia esineitä olivat muun muassa kehystetty kuva isästä, keltainen pieni rahapussi, jonka äiti oli laittanut mukaan, jouluna kotoa saatu joululahjanukke, sijoitusperheestä lähdöhetkellä annettu yöpuvun säilytyspussi tai evakointipaikasta saadut talonisännän maa-laamat taulut.

Kotirintaman evakoiduille lapsille paikattomuudesta tuli alitajuinen selviytymiskeino. Evakointipaikka oli väliaikainen, vaikkei lapsilla ollutkaan käsitystä väliaikaisuuden ajallisesta kestosta. Mentaalisia siteitä kotiin, Lontooseen, yritettiin ylläpitää toisten evakuoitujen lasten ja mahdollisesti mukana seuranneiden vanhempien kanssa. Ajoittaiset vierailut kotona rakensivat myös tätä yhteyttä. Näiden lasten tilallisesta traumasta tuli harvemmin läpi elämän kestävää paikattomuuden leimaamaa paikkatunnetta, kuten tapahtui valtaosalle muihin maihin evakuoituista lapsista.

Kaukomaita

Tilallisen trauman ilmenemisen muodot ovat kaukomaille lähetettyjen lasten osalta samanlaiset kuin kotirintamalle evakoiduilla: hajanaisia muistikuvia, kokemuksia paikoista, joihin on vaikea liittää tapahtuman ajallisia määreitä, sosiaalista ja tilallista hämmennystä sekä epävarmuutta. On huomion arvoista, että kaikki nämä lapset matkustivat yksin tai sisaruksen kanssa, joten heillä ei ole ollut ketään, joka olisi voinut varmentaa heidän häilyvät muistikuvansa, toisin kuin kotimaassa siirrettyillä englantilaislapsilla. Tästä syystä tilallisen trauman synty tai syntymättömyys ei tyhjentävästi selity tutun sosiaalisen verkoston avulla. Tarinoiden analyysi osoittaa,

että kaukomaille lähetettyjen lasten kohdalla määrittäväksi tekijäksi tuli paikkasidosten ja tilallisuuden kokemuksen muotoutuminen arjessa.

Kaukomaille lähetettyjen englantilaisten ja suomalaisten sotolasten tilallista traumaa voi parhaiten hahmottaa jatkumona. Jatkumon yhdessä ääripäässä paikan kokemus ja tilallisen kuulumisen tunne rakentuivat kiinteästi uuden sijoituspaikan kontekstiin. Näitä lapsia kutsun paikkaan *mukaantuviksi*³. *Paikkaan mukaantuvat* lapset⁴ loivat kiinteän suhteen evakuointipaikkaansa ja halusivat jäädä sinne sodan jälkeen tai palasivat sinne myöhemmin elämässään. Alkuvaikeuksien ja hiljalleen edenneen sopeutumisen jälkeen vuodet täysin erilaisessa kulttuurissa ja uudessa perheessä loivat paljon sosiaalisia ja tilallisia kuulumisen siteitä. Kun tuli aika lähteä takaisin Englantiin tai Suomeen nämä lapset olisivat halunneet jäädä sijaisperheisiinsä. On arvioitu, että erilaisten adoptio- ja muiden järjestelyjen kautta Ruotsiin jäi noin 7000 suomalaista lasta, vaikka hurjimpien arvioiden mukaan näitä lapsia olisi ollut jopa 15 000. Muutamat haastattelemani suomalaiset sotalapset kertoivat toiveestaan jäädä Ruotsiin senkin jälkeen, kun kutsu takaisin Suomeen oli tullut. Yhtä sotalasta perhe oli jopa yrittänyt piilotella kaksi viikkoa, mutta lopulta he yhteistuumin totesivat, että hänen on paras lähteä takaisin Suomeen. Erään toisen haastateltavan veli adoptoitiin Ruotsiin, mutta haastattelemani tyttö haluttiin takaisin kotiin.

Brittiläisen kansanyhteisön maihin jääneiden englantilaisten sotolasten määrästä ei ole tarkkoja arvioita, tosin jo valtiollisen evakuointiohjelman ja yksityisesti lähetettyjen lasten yhteismäärät olivat huomattavasti pienempiä kuin Suomessa. Fethney kuitenkin korostaa, että pieni osa englantilaisista lapsista ei koskaan palannut takaisin Isoon-Britanniaan (Fethney 1990/2000, 263). Osa heistä adoptoitiin ja muutamilla jopa biologiset vanhem-

mat päättivät muuttaa ulkomaille jääneen lapsensa luo. Näillä suoraan sodan jälkeen ulkomaille jääneillä sotalapsilla tilallinen trauma ilmeni vain lyhytaikaisena heti evakuoinnin alussa.

Myös monet englantilaiset sotalapset muuttivat aikuisena takaisin evakuointimaahansa. Takaisin muuttaneiden osalta tilallinen trauma sekä epämääräinen kaipuun ja kuulumattomuuden kokemus oli intensiivisimmillään heti sodan jälkeen – ”kotona Englannissa”. Näiden sotolasten tilallinen trauma lieveni tai voisi sanoa jopa korjaantui heidän muutettuaan myöhemmin takaisin sijoituspaikkaansa. Tällöin he kokivat vihdoin olevansa pysyvästi kotona. Edelliset esimerkit osoittavat paikkaan mukaantuvien sotolasten kokemushistorian sisältävän erilaisia tilallisen trauman aikajäniteitä.

Tilallista traumaa kuvaavan *jatkumon toisessa ääripäässä* lapset säilyttivät vahvat sidokset kotimaahansa eivätkä koskaan ajattelleet jäävänsä pysyvästi sijoituspaikkaansa. Näitä nimitän paikan *torjujiksi*. *Paikan koettun ulottuvuuden torjujat* pyrkivät aktiivisesti suojelemaan itseään pakotetun siirtymisen tilanteessa. He usein tietoisesti torjuivat kiintymyssuhteen muodostumista sijoituspaikkaan ja perheeseen. Tämän selviytymismekanismin käyttö ilmenee sotolasten kertomuksissa esimerkiksi erittäin korostuneena tietoisena, jopa mantran omaisena puheena ”vain lomalla” olemisesta. Tällä sotalapset todennäköisesti viittaavat vanhempien lähdönhetkellä sanomiin sanoihin, että he olisivat vain hetken pois – ikään kuin lomalla. *Mukaantuvia* ja *torjujia* on empiirisessä aineistossani pieni vähemmistö. Näiden lasten tilallinen trauma ja paikattomuuden hetket olivat suhteellisen lyhytkestoisia. Puhutaan kuitenkin vuosista, mutta ei vuosikymmenistä.

Valtaosa sotalapsista *sijoittuu* tilallisen trauman jatkumolla kuitenkin näiden esiteltujen ääripäiden *väliin*. Nämä lapset jäivät

kokemuksellisen tilallisuuden ja arkisten paikkasuhteiden jalkoihin. Lähtöpaikan muistoa yritettiin vaalia, mutta samalla yritettiin sopeutua uuteen tilanteeseen sijoituspaikassa. Uusi ja vanha paikka sekä monet tilallisuuden hahmottamisen tavat elivät rinnakkain, mutta mikään ei ollut täysin läsnä lasten kokemuksissa. Kutsun näitä sotalapsia *hajautetun tilallisuuden* luojaiksi.

Hajautettua tilallisuutta toteuttavat sotalapset eivät sodan jälkeen tunteneet kuuluvansa sen enempää lapsuuden kotipaikkaansa kuin evakuointipaikkaankaan. Monet haastateltavani kertovat, kuinka he varsinkin alkuvuosina ajattelivat lähteä takaisin sijoitusperheensä luo, mutta ruotsinkielen unohtaminen ja lojaalisuus biologisia vanhempia kohtaan piti heidät sodan jälkeen Suomessa. Monena vuonna useat sotalapset kuitenkin kävivät viettämässä kesä sijoitusperheidensä luona. Näin osalla suomalaisista sotalapsista säilyi kiinteä yhteys Ruotsiin. Kukaan haastattelemani sotalapsista ei kuitenkaan ollut pysyvästi palannut Ruotsiin, joskin muutama oli työskennellyt siellä aikuisena useamman vuoden.

Haastattelemani sotalapsi kuvaa veljensä kohdalla ilmennyttä hajautettua tilallisuutta ja siihen liittyvää paikattomuuden kokemusta koskettavasti:

Hän [veli] on täällä, taikka kuollu Tanskassa, ku meni takasin sitte aikuisena Tanskaan, niin tuota, hän sano, että hän tuntee olevansa kaks kertaa lapsena hylätty. Ensiks kun lähti Suomesta Tanskaan eikä ollu mitään ymmärrystä, et mitä varten, ja samaten sitte sieltä Suomeen, että nyt hänellä ei oo hyvä olla muuta kun siinä matkalla toisesta toiseen.

Oman haastatteluaineistoni ja Fethneyn teoksen perusteella on mahdollista sanoa, että valtaosa ulkomaille evakoiduista sotalapsista kokee jonkinasteisen paikattomuudentunteen leimaavan heidän elämäänsä. Fethney (1990/2000, 264) puhuukin jaetusta (di-

vided) lojaalisuudesta. 11-vuotiaana Manchesteristä Uuteen-Seelantiin evakuoitu Geraldine kertoo jaetun lojaalisuuden tunteesta seuraavaa: ”Koen aina, että lapsuuteni juuret ovat Uudessa-Seelannissa ja minulla on aina valtava kaipaus sinne”. Tästä huolimatta hän on sotalapsivuosien jälkeen pysyvästi asunut Englannissa, mutta vierailee aika ajoin Uudessa-Seelannissa. Suomalainen sotalapsi kuva epäselvää kuulumisentunnettaan seuraavalla tavalla:

Että mä oon Kymistä kotosin kun tota kotkalaiset ei kukaan oikein tykkää kymiläisist niin mä aina sanon että minä olen Kymistä ja kymiläiset on rautaa. Kaikki aina haukkuu kymiläisii mut.. siis Kymistä mutta tota kylhän mul on tietysti aika paljon juurii sielä Ruotsiskin on. [...]Et tota... Et kyl mie no tavallaan kyl on juuret sielläkin.. Enempi mul on lapsuusmuistoo sielt [Ruotsista] kun täältä. Tai sellasii mitä mä nyt muistan (tyttö, 3-vuotiaana lähtenyt Ruotsiin).

Hajautetun tilallisuuden sotalapset tekivät useita tietoisia ja tiedostamattomia kompromisseja paikkaan kuulumisensa arkisissa määrittelyissä. Mielenkiintoinen havainto aineistojeni pohjalta on se, että näiden lasten kertomuksissa sotalapsuus näyttäytyi usein ajanjaksona, josta oli selviydytty pääasiassa hyvin. Sen sijaan tilallisen trauman jatkuminen myöhemmässä elämässä on ollut paljon vaikeampi kantaa ja pukea sanoiksi. Pyrkiesään useiden paikkakokemusten haltuunottoon lapset joutuivat usein liian suuren ponnistuksen eteen. Heillä ei ollut ikänsä ja/tai useiden sodan aiheuttamien traumaattisten kokemusten takia psykologisia, kielellisiä tai sosiaalisia keinoja käsitellä arjessaan tapahtuneita muutoksia. Hajautetun tilallisuuden lasten kertomuksissa näkyy arjen unohtaminen. Kertomuksissa kuvataan useita paikkoja erityisen tarkasti, mutta paikkoihin liittyvät sosiaaliset verkostot, tapahtumat ja tunteet on häivytetty tai niistä ei kerrota samalla intensiteetillä kuin *mukaantuvien* ja *torjujien*

tarinoissa. Näyttää siis siltä, että hajautetun tilallisuuden selviytymisstrategia tuotti sotalapsille pitkäaikaisen paikkattomuuden tunteen, josta on tullut jopa leimallinen osa yksilöiden ja sotalapsiyhteisöjen paikkatunnetta (Kuusisto-Arponen 2007, 2008a ja b).

Tilallisen trauman kontekstisidonnaisuus

Sotalapsuus jättää jälkiä riippumatta siitä, kokiko tuon ajanjakson kokonaisuudessaan positiivisesti tai negatiivisesti. Sotalapset kertovat erilaisista sosiaalisista ongelmista, joita he kohtasivat sodan jälkeen: haasteita tunnetason sopeutumisessa, kovettumista ja kylmyyttä ihmissuhteissa sekä erilaisia identiteettikysymyksiä. Kertomuksissa korostuvat myös monet hyvät ja iloiset muistot: maalaisympäristö, rakastava sijoitusperhe, uudet sisarukset, leikit ja sosiaalinen kanssakäyminen. Nämä olivat voimavaroja, jotka monen kohdalla auttoivat selviytymään sodasta. Kaikkia sotalapsia yhdistävät kuitenkin tilallisen kokemisen katkokset.

Artikkelissani olen osoittanut, kuinka tilallinen trauma näkyy selkeästi sotalasten haastattelu- ja muistelupuheessa. Tilallisessa traumassa minuuden ja paikan herkkä yhteys on murtunut tavalla, joka on ollut vaikea korjata. Sota-ajan pakotetun siirtymisen tilanteessa lapset yrittivät erilaisten selviytymismekanismien avulla selvitä useista paikkojen vaihtumisen tilanteista. Paikkattomuutta eli tilallisuuteen kiinnittymättömyyttä korostava selviytymismekanismi näyttää tulleen valtaosalla sotalapsista pääasialliseksi tavaksi selviytyä suuren muutoksen edessä. Tilallisen trauman syntymiseen, kokemiseen ja keston vaikuttaa keskeisesti neljä seikkaa: 1) sotalapsen mukana seurannut sosiaalinen verkosto, 2) lapsen tapa ottaa tilallinen murros haltuun, 3) sotalapsen ikä ja erityisesti kielellisen ke-

hityksen vaihe sekä mahdolliset äidinkielen vaihtumiset ja 4) traumaattisen tapahtuman aiheuttamat mahdolliset neuropsykologiset muutokset muistirakenteissa ja selviytymismekanismien aktivoituminen.

Erityisesti maan sisällä evakuoituilla englantilaisilla sotalapsilla on sosiaalisen verkoston merkitys tilallisen trauman kestossa ollut merkittävä. Sen sijaan ulkomaille lähetettyjen lasten osalta tutun sosiaalisen verkoston siteet olivat löyhät tai jopa olemattomat sota-vuosien aikana. Tällöin lapset itse joutuivat käsittelemään tilallisuuden katkosta parhaaksi näkemillään tavoilla. Osa näistä tavoista oli tiedostettuja pyrkimyksiä, valtaosa kuitenkin tiedostamatonta selviytymistä. Ulkomaille siirrettyjen sotalasten kokemuksista on erotettavissa kolme tilallisuuden haltuunoton tapaa: paikkaan mukaantuvat, paikan torjujat ja hajautetun tilallisuuden ylläpitäjät.

Vaikka sotalasten tilallisen trauman kokemuskategoriat näyttävät olevan yhtäläiset suomalaisessa ja englantilaisessa kokemushistoriassa, on kuitenkin olemassa myös kontekstisidonnaisia elementtejä. Näitä ovat muun muassa englantilaisten lasten varsinaiset sotakokemukset, ulkomaille lähetettyjen lasten melko tiivis yhteydenpito vanhempiinsa muun muassa kirjeitse ja radiossa lähettyjen lastentuntien kautta. Suomalaiset lapset taas joutuivat useiden kielellisten muutosten kokijoiksi. Yhteydenpitoa haittasivat myös sijoitusperheiden ja biologisten vanhempien eri kielitausta. Lisäksi suomalaisen yhteiskunnan täysi vaikeneminen sotalapsiasiasta sodan jälkeen vaikutti suomalaisten sotalasten pitkään hiljaisuuteen. Nämä kontekstisidonnaiset tekijät vaikuttivat tilallisen trauman käsittelyn mahdollisuuksiin ja myös siihen, miksi erityisesti suomalaisten sotalasten kokemukset ikään kuin ”kroonistuivat” vuosikymmenien hiljaisuuden aikana.

Sotalasten tilallisen trauman hahmottamisessa olen hyödyntänyt yhteiskuntatieteellistä

ja (neuro)psykologista tutkimustietoa tilallisuuden kokemisesta ja muistoista. Mielestäni tällainen uusi avaus syventää ymmärrystä sotalasten elämäkerrallisista ja tilallisista kokemuksista. Samalla se avartaa käsitystä paikan kokemuksellisuuden ja pakotetun siirtymisen aiheuttamien pitkäaikaisten seurausten kliinisestä ja elämäntilallisesta esiintyvyydestä ja merkityksistä. Trauman käsitteellä ope-roiminen todentaa unohtamisen, poispyyhi-kiytymisen ja uudelleenmuistamisen olevan fysiologisesti mahdollista. Tämän realiteetin tulkinta sotalasten kokemushistorian kehyyksessä paljastaa paikan eksistentiaalisen sekä sosio-kulttuurisen tärkeyden niin yksilöllisellä kuin yhteisöllisellä tasolla.

Pitkän yhteiskunnallisen hiljaisuuden jälkeen sotalasten kokemuksia on käsitelty paljon muun muassa suomalaisessa ja englantilaisessa mediassa ja yhä useammin myös tieteellisessä tutkimuksessa. Sotalasten valtaistaminen eli heidän kokemustensa huomioiminen ja hyväksyminen osana kansallista historiaa pitäisi kuitenkin tapahtua kyseisen ryhmän muistitiedon ominaispiirteet hyväksyen eikä pakottamalla kokijoita ajallisuuden, paikkojen ja elämäntarinan koherenttiuden vaatimukseen.

Viitteet

- 1 Tämä artikkeli on kirjoitettu osana Suomen Akatemian rahoittamaa tutkijatohtorihankettani (SA 204992).
- 2 Suomessa sotalapsi-käsitettä käytetään vain muihin maihin lähetetyistä lapsista. Englannissa tämä käsite pitää kuitenkin sisällään myös maan sisällä evakuoit-
dud.
- 3 Käytän tietoisesti termiä mukaantua, koska se pitää sisällään tiettyä särmikkyyttä paikan kokemuksellisuuden muovautumisessa. Mukaantuminen on siis osittain pakon edessä tapahtunutta. Lisäksi sitä määrittävät yhtä aikaa kokijan tiedostamattomat ja tiedostetut eletyn arjen hetket, jotka annetaan tulla osaksi minua.
- 4 Suomalaisten sotalasten osalta tutkimukseni haastatteleaineiston kautta ei voi saada täydellistä kuvaa paik-

kaan mukaantuvista lapsista, koska aineistoni koostuu Suomeen pysyvästi palanneista sotalapsista. Kuitenkin ilmiö on selkeästi havaittavissa haastatteluissa käydyistä keskusteluista ja sotalapsien kertomista esimerkeistä.

Lähteet

- Ashworth, J. G. & Graham, Brian (2005): *Senses of Place: Sense of Time*. Aldershot: Ashgate.
- Birtchnell, John & Kennard, John (1984): How Do the Experiences of the Early Separated and the Early Bereaved Differ and to What Extent Do such Differences Affect Outcome? *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 19, 163–71.
- Bremner J. Douglas (2008): *The Lasting Effects of Psychological Trauma on Memory and the Hippocampus*. <http://www.lawandpsychiatry.com/html/hippocampus.htm>. (Viitattu 28.3.2008.)
- Bremner J. Douglas & Meena Narayan (1998): The Effects of Stress on Memory and the Hippocampus throughout the Life Cycle: Implications for Childhood Development and Aging. *Development and Psychopathology*, 10:871–886.
- Cresswell, Tim (2004): *Place. A Short Introduction*. Malden: Blackwell.
- Edkins, J. (2003): *Trauma and the Memory of Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fethney, Michael (1990/2000 uusittu painos): *The Absurd and the Brave. CORB – The True Account of the British Government's World War II Evacuation of Children Overseas*. Sussex: The Book Guild Ltd.
- Fingeroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (2006) (toim.): *Muistitietotutkimus – metodologisia näkökulmia*. Tietolipas 214. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Fingeroos, Outi & Jaana Loipponen (2007) (toim.): *Nykytulkintojen Karjala*. Jyväskylä: Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 91.
- Foster, Diane & Davies S. & Steele H. (2003): The Evacuation of British Children during World War II: a Preliminary Investigation into the Long-Term Psychological Effects. *Aging Mental Health* 2003 (7), 398–408.
- Foreman, Michael (1991): *War Boy: a Country Childhood*. Lontoo: Puffin Books.
- Foreman, Michael (1997): *After the War was Over*. Lontoo: Pavilion.
- Gardiner, Juliet (2005): *The Children's War. The Second World War through the Eyes of the Children of Britain*. Lontoo: Portrait.
- Goodman, Susan (2005): *Children of War. The Second World War through the Eyes of a Generation*. Lontoo: John Murray.

- Hänninen, Vilma (1999): Sisäinen tarina, elämä ja muutos. Acta Universitatis Tamperensis, 696. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Kaivola-Bergenhøj, Annikki (2007): Kolumni: Kun kerromus ei päästä irti. *Elore*, vol 14, 1–4.
- Karjalainen, Pauli Tapani (2006): Topobiografinen paikan tulkinta. Teoksessa Seppo Knuutila & Pekka Laaksonen & Ulla Piela (toim.): Paikka. Eletty, kuvitelu ja kerrottu. Kalevalaseuran vuosikirja 85, 83–92.
- Kavén, Pertti (1994/ 2003, 2. laajennettu painos): 70 000 pientä kohtaloa. Ojalampi: Sahlgrens.
- Knuutila, Seppo & Laaksonen, Pekka & Piela, Ulla (2006) (toim.): Paikka. Eletty, kuvitelu ja kerrottu. Kalevalaseuran vuosikirja 85.
- Knuutila, Jarmo & Kari Levola (2000): Sotalapsi ei unohda. Helsinki: Tammi.
- Kuorsalo, Anne & Iris Saloranta (2005) (toim.): Evakkolapset. Helsinki: Ajatus kirjat.
- Kuorsalo, Anne & Iris Saloranta (2006) (toim.): Evakkotie. Helsinki: Ajatus kirjat.
- Kuusisto-Arponen, Anna-Kaisa (2007): Sotalapsien paikka(tunne). *Alue ja Ympäristö*, 36: 2, 3–17.
- Kuusisto-Arponen, Anna-Kaisa (2008a, tulossa): Identiteettipoliittista rajankäyntiä: muistot evakko- ja sotilasten paikkatunteen rakentajina. *Terra* 120:3.
- Kuusisto-Arponen, Anna-Kaisa (2008b): Making Sense of Displacement Experiences: Karelian Evacuated Children and War Children in Finland. *Children in War*, Jan 2008, vol 1, No:5, 45–49.
- Kuwert, Philipp & Spitzer, Carsten & Träder, Anna & Freyberger Harald J & Ermann, Michael (2006): Sixty Years Later: Post-Traumatic Stress Symptoms and Current Psychopathology in Former German Children of World War II. *International Psychogeriatrics*. Volume 19, Issue 05, Oct 2007, 955–961.
- Kymenlaakson sotalapset (2006): *Sov gott – suukot...* Kotka: Kymenlaakson Sotalapset ry.
- Kymäläinen, Päivi (2005): Geographies in Writing. Re-Imagining Place. Nordia Geographical Publications 34:3.
- Kymäläinen, Päivi (2006). Paikan ajattelun haasteita. Teoksessa Seppo Knuutila & Pekka Laaksonen & Piela, Ulla (toim.): Paikka. Eletty, kuvitelu ja kerrottu. Kalevalaseuran vuosikirja 85, 203–217.
- Laulajainen, Leena (2006): Sota-ajan lapset. Kirjailijat kertovat lapsuudestaan sodan varjossa. Helsinki: Tammi.
- Latvala, Eila & Liisa Vanhanen-Nuutinen (2003): Laadullisen hoitotieteellisen tutkimuksen perusprosessi: sisällönanalyysi. Teoksessa Sirpa Janhonen & Merja Nikkonen (toim.): Laadulliset tutkimusmenetelmät hoitotieteessä. Helsinki: WSOY, 21–43.
- Legarreta, Dorothy (1984): The Guernica Generation. Basque Refugee Children of the Spanish Civil War. Reno: University of Nevada Press.
- Lury, Celia (1997): The Objects of Travel. Teoksessa Chris Rojek & John Urry (toim.): *Touring Cultures: Transformations of Travel and Theory*. London: Routledge, 75–95.
- Löytyniemi, Varpu (2004): Kerrottu identiteetti, neuvoteltu sukupuoli: *Auscultatio Medici*. Jyväskylä: Minerva.
- Moscovitch, Morris & Rosenbaum, R. Shayna & Gilboa, Asaf & Addis, Donna Rose & Westmacott, Robyn & Grady, Cheryl & McAndrews, Mary Pat & Levine, Brian & Black, Sandra & Winocur, Gordon & Lynn Nadel (2005): Functional Neuroanatomy of Remote Episodic, Semantic and Spatial Memory: a Unified Account Based on Multiple Trace Theory. *Journal of Anatomy*, Volume 207, Number 1, July 2005, 35–66.
- Näre, Sari & Kirves, Jenni & Siltala Juha & Joni Strandberg (2007) (toim.): Sodassa koettua, Haavoitettu lapsuus. Helsinki: WSOY.
- Näre, Sari & Kirves, Jenni & Siltala Juha & Joni Strandberg (2008) (toim.): Sodassa koettua 2, Uhrattu Nuoruus. Helsinki, WSOY
- Parsons, Martin, L. (1998): “I’ll take that one”. *Dispelling the Myths of Civilian Evacuation 1939–45*. Norwich: Beckett Karlson Ltd.
- Perks, Robert & Alistair Thomson (1998) (toim.): *The Oral History Reader*. Lontoo: Routledge.
- Pesonen, Anu-Katariina & Räikkönen Katri & Heinonen Kati & Kajantie Eero & Forsén Tom & Eriksson Johan, G (2007): Depressive Symptoms in Adults Separated from Their Parents as Children: A Natural Experiment during World War II. *American Journal of Epidemiology*. 2007, 166, 1126–1133.
- Pesonen, Anu-Katariina & Räikkönen Katri & Heinonen Kati & Kajantie Eero & Forsén Tom & Eriksson Johan, G (2008): Reproductive Traits Following a Parent-Child Separation Trauma during Childhood: A Natural Experiment during World War II. *American Journal of Human Biology*, 2008 Feb 6.
- Pojjula, Soili (2007): Lapsi ja kriisi. Selviytymisen tukeminen. Jyväskylä: Kirjapaja.
- Relf, Edward (1976): Place and Placelessness. Lontoo: Pion.
- Rolls, Edmund & Simon Stringer & Thomas Trappenberg (2002): A Unified Model of Spatial and Episodic Memory. *Proceedings of the Royal Society B: Biological Sciences*, 269, 1087–1093.
- Salmiinen, Heikki (2006): Lapset sodankäynnin uhreina. Sotalapset ja lastensiirot 1900-luvulla. *Historiallinen aikakauskirja* 104:2, 132–141.
- Sandelin-Benkö, Singa (2004): The Child in the Eye of the Storm. Reflections on how a Child’s Experience Influences Adult Life. *Children in War* 1: 2, 47–52.
- Sandelin-Benkö, Singa & Santavirta, Nina & Mattsson,

- Barbara & Keinänen, Merja & Järventausta, Silja (2006): Lapsi myrskyn silmässä – sotalapsi silloin ja nyt. Suomen lähi-historian avaamaton lehti. *Historiallinen aikakauskirja* 104:2, 181–184.
- Schweitzer, Pam & Andrews, Andy & Fawcett, Pat (1990) (toim.): *Goodnight Children Everywhere. Memories of Evacuation in World War II*. Lontoo: Age Exchange Theatre Trust.
- Sheller, Mimi & Urry, John (2006): The New Mobilities Paradigm. *Environment and Planning A*, 38, 207–226.
- Shimamura, Arthur, P. (2002): Relational Binding Theory and the Role of Consolidation in Memory Retrieval. Teoksessa Larry R. Squire & Daniel L. Schacter (2002) (toim., kolmas painos). *Neuropsychology of Memory*. New York: Guilford Press.
- Tennant, Christopher & Hurry, Jane & Bebbington, Paul (1982): The Relation of Childhood Separation Experiences to Adult Depressive and Anxiety States. *British Journal of Psychiatry* 141, 475–82.
- Terr, Lenore (1981): Psychic Trauma in Children: Observations Following the Chowchilla School-Bus Kidnapping. *American Journal of Psychiatry*, 1981: 138, 14–19.
- Terr, Lenore (1994/1997, suomennettu): *Suden lapset: lukitut muistot*. Helsinki: WSOY. Suomentanut Kristiina Rikman.
- Terr, Lenore C. & Bloch, Daniel A. & Beat, A. Michel & Shi, Hong & Reinhardt, John A. & Metayer, SuzAnne (1997): Children's Thinking in the Wake of Challenger. *American Journal of Psychiatry* 154:6, 744–751.
- Terr, Lenore C. & Bloch, Daniel A. & Beat, A. Michel & Shi, Hong & Reinhardt, John A. & Metayer, SuzAnne (1999): Children's Symptoms in the Wake of Challenger: A Field Study of Distant-Traumatic Effects and an Outline of Related Conditions. *American Journal of Psychiatry* 156:10, October 1999, 1536–1544.
- Terr, Lenore C. (2003): Childhood Traumas: An Outline and Overview. *The Journal of Lifelong Learning in Psychiatry, FOCUS*. Summer 2003, Vol. 1, No. 3, 322–333. Alkuperäinen julkaisufoorumi *American Journal of Psychiatry* 1991; 148:10–20.
- Till, E. Karen (2005): *The Ne Berlin. Memory, Politics and Place*. Minneapolis: University of Minneapolis Press.
- Tuan, Yi-Fu (1977/2005, neljäs painos): *Space and Place. The Perspective of Experience*. University of Minneapolis: Minnesota Press.
- Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli (2002): *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Helsinki: Tammi.
- Ukkonen, Taina (2007): *Toivo paranemisesta: nuoren naisen päihdetarinan rakentuminen haastattelussa*. *Elore*, vol 14, 1–20.
- Young, James, E. (1993): *The Texture of Memory: Holocaust Memorials and Meaning*. Lontoo: Yale University Press.